

dr hab. Agnieszka Chłoń-Domińczak, prof. SGH
Szkola Główna Handlowa w Warszawie
Kolegium Analiz Ekonomicznych
Instytut Statystyki i Demografii
Al. Niepodległości 162j
02-554 Warszawa

Warszawa, 25 lipca 2021 r.

**Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Anety Julii Sobotki
pt. „Rola niedoskonałej informacji w podejmowaniu decyzji o wyborze studiów w Polsce”**

dr hab. prof. UW., Mikołaja Herbsta

I) Podstawa opracowania recenzji

Podstawą formalną recenzji jest pismo podpisane przez Przewodniczącego Rady Naukowej Dyscypliny Ekonomia i Finanse dr hab. Ryszarda Kokoszczyńskiego z dnia 25 marca 2021 r. z informacją o powołaniu mnie na recenzenta w/w rozprawy.

Celem recenzji jest stwierdzenie, czy przedłożona rozprawa doktorska spełnia wymogi określone w art. 187 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

Przedstawiona do recenzji dysertacja liczy 253 strony. Jest to opracowanie zwarte.

W recenzji przyjęto następujące kryteria oceny: uzasadnienie wyboru tematu i problematyki badawczej, poprawność formułowania celów i hipotez, ocena struktury rozprawy i jej zawartości merytorycznej, uwagi formalne oraz wynikający z tych kryteriów wniosek.

II) Wybór tematu i określenie problematyki badawczej

Doktorantka wybrała temat rozprawy, który dotyczy ważnego problemu badawczego, zarówno w wymiarze teoretycznym, jak i empirycznym. Tematyka wyborów edukacyjnych oraz ich uwarunkowań, w tym związanych z dostępem do informacji jest istotnym wątkiem rozwijanym we współczesnej literaturze, co jest bardzo kompetentnie zaprezentowane w pracy.

Autorka skupia się przede wszystkim na wyborach dotyczących studiów, chociaż w pracy odnosi się również niekiedy do wyborów podejmowanych na wcześniejszych etapach ścieżek edukacyjnych młodych osób. Taki wybór jest uzasadniony, ze względu na fakt „umasowienia” edukacji wyższej, wskazywany w literaturze przedmiotu jako zjawisko obserwowane w Polsce w okresie po transformacji gospodarczej.

Podejmowanie decyzji o kształceniu na poziomie wyższym, a także wybór kierunku kształcenia mają istotne znaczenie zarówno z perspektywy indywidualnej, ale również polityki publicznej. Wspieranie odpowiednich wyborów dokonywanych przez osoby młode jest istotne z perspektywy optymalizacji nakładów na edukację, a także płynnego procesu przechodzenia z edukacji na rynku pracy oraz kształtowania kapitału ludzkiego w gospodarce. Autorka analizuje podejmowane wybory uwzględniając również perspektywę sytuacji absolwentów po zakończeniu nauki i wchodzenia na rynek pracy.

Dysertacja wpisuje się w nurt rozwoju ekonomii edukacji, jest także pracą interdyscyplinarną, uwzględniającą perspektywę socjologiczną i psychologiczną, co również zasługuje na podkreślenie, jako istotny atut przedłożonej dysertacji.

III) Cele rozprawy i hipotezy badawcze

W rozprawie sformułowano główny cel badawczy, jakim jest analiza podejmowania decyzji o wyborze studiów w kontekście posiadanych przez uczniów informacji o edukacji wyższej oraz możliwości wpływania przez państwo na wybory edukacyjne poprzez dostarczanie odpowiednich informacji w celu rozwiązania problemów polityki szkolnictwa wyższego i rynku pracy.

Ponadto, autorka sformułowała trzy cele szczegółowe: (i) identyfikacja rodzajów zachowań edukacyjnych, które można zmienić poprzez dostarczenie osobom podejmującym decyzje edukacyjne informacji o studiach, (ii) analiza procesu poszukiwania informacji o studiach przez maturzystów, (iii) analiza związku pomiędzy poinformowaniem w chwili podejmowania decyzji edukacyjnej a ukończeniem studiów.

Dwa pierwsze cele szczegółowe skupiają się na decyzjach dotyczących wyboru (pierwszych) studiów, ostatni – do efektów na „zakończenie” etapu edukacyjnego. W pracy jedynie w niewielkim stopniu podejmowana jest tematyka zmiany wyborów edukacyjnych dokonywanych już w trakcie edukacji na poziomie wyższym, które też mogą wynikać z modyfikacji decyzji dotyczących indywidualnej ścieżki kształcenia na podstawie poszerzenia zakresu posiadanych informacji – jest to ważna tematyka badawcza biorąc pod uwagę skalę modyfikacji ścieżek kształcenia opisywanych w dysertacji – jest to na pewno obszar do potencjalnych dalszych analiz i badań.

Aby zrealizować postawione cele, autorka sformułowała 8 szczegółowych pytań badawczych dotyczących tematyki podejmowania decyzji edukacyjnych oraz informacji wspierających ten proces.

W mojej ocenie, sposób sformułowania celów cząstkowych, a także pytań badawczych jest właściwy i wspiera realizacji głównego celu rozprawy.

IV) Metoda badawcza

Przyjęte w rozprawie metody badawcze są odpowiednie do realizacji postawionych w rozprawie celów i pytań badawczych.

Jak wskazuje autorka, tematyka decyzji edukacyjnych ma interdyscyplinarny charakter, co wymaga zastosowania różnorodnych metod badawczych, zarówno analiz jakościowych, jak i ilościowych. Dla celów pracy autorka przeprowadziła 42 wywiady pogłębione z warszawskimi maturzystami, które stanowią podstawę do analiz o charakterze jakościowym. Praca zawiera również analizy ilościowe, które wtórnie wykorzystują dane zgromadzone w badaniu *Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania wyborów osób w wieku 19-30 lat dotyczące studiowania*, które było przeprowadzone w Instytucie Badań Edukacyjnych. Zastosowane metody badawcze uzupełnia również kompleksowy przegląd literatury przedmiotu w ujęciu ekonomicznym, socjologicznym i psychologicznym, który stanowi punkt wyjścia do zastosowanych w dalszej części rozprawy analiz.

Wybór zastosowanych metod badawczych oraz ich zastosowanie do realizacji celów pracy oceniam pozytywnie. Doktorantka umiejętnie stosuje zarówno metody jakościowe, jak i ilościowe, aby odpowiedzieć na postawione w dysertacji pytania badawcze.

V) Zawartość merytoryczna rozprawy

Przedłożona do recenzji rozprawa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz jednego aneksu. We wstępie doktorantka uzasadnia dobór tematu pracy, formułuje cel główny, cele szczegółowe oraz pytania badawcze, opisuje stosowane metody oraz przedstawia układ pracy.

Pierwsze trzy rozdziały mają charakter teoretyczny. Autorka prezentuje w nich tematykę uwarunkowań wyborów edukacyjnych, rolę informacji w tych wyborach oraz wspierania wyborów edukacyjnych z perspektywy teorii oraz analizy literatury międzynarodowej i krajowej, a także polityki publicznej w obszarze edukacji i szkolnictwa wyższego. Kolejne dwa rozdziały poświęcone są analizom empirycznym – jakościowym i ilościowym.

W pierwszym rozdziale zaprezentowana jest tematyka podejmowania decyzji edukacyjnych z perspektywy ekonomicznej, socjologicznej oraz psychologicznej. W ujęciu ekonomicznym autorka analizuje temat decyzji edukacyjnych z perspektywy teorii kapitału ludzkiego i sygnalizacyjnej

funkcji wykształcenia uwzględnianych w ekonomii, opisuje klientów na rynku edukacji wyższej. W ujęciu socjologicznym A.Sobotka odwołuje się do teorii konfliktu, wpływu otoczenia (rodziny) na wybory edukacyjne oraz nierówności społecznych w edukacji. W przypadku podejścia psychologicznego prezentowana jest motywacja do nauki, poczucie kontroli, osobowość oraz kompromisu. Jak podkreślono wcześniej, prezentowane interdyscyplinarne ujęcie tematu dotyczącego decyzji edukacyjnych jest rzadko spotykane w pracach ekonomicznych i zasługuje na wysoką ocenę. Część 1.1. pokazuje również bardzo dobrą znajomość literatury tematu, zarówno międzynarodowej, jak i krajowej.

W kolejnej części pierwszego rozdziału opisana jest tematyka użyteczności i preferencji dotyczących wyborów, w szczególności edukacyjnych, ponownie osadzone w literaturze przedmiotu w ujęciu interdyscyplinarnym. Następnie, omawiane są ryzyko i niepewność związane z podejmowanymi decyzjami (co jest istotne z perspektywy tematu pracy, tj. niedoskonałej informacji). W tej części pracy ryzyko i niepewność omawiane są głównie z perspektywy jednostki (tj. uczniów podejmujących decyzję o nauce na poziomie wyższym), zasygnalizowana jest również kwestia zmniejszenia ryzyka i odpowiedzialności w przypadku finansowania edukacji przez państwo. W tej części zabrakło mi trochę komentarza dotyczącego ryzyka i niepewności związanych z perspektywy polityki publicznej – finansowanie edukacji ze środków publicznych oznacza przejmowanie przez państwo ryzyka niewłaściwych wyborów edukacyjnych, skutkujących wydłużeniem okresu nauki na poziomie wyższym oraz finansowaniem kształcenia osób, które docelowo nie uzyskują dyplomu. Ostatnia część rozdziału poświęcona jest racjonalności podejmowania decyzji edukacyjnych, w tym w ujęciu ekonomii behawioralnej.

Rozdział drugi opisuje rolę informacji w wyborach edukacyjnych, w tym problem asymetrii informacji i niedoskonałej informacji, poszukiwania i przetwarzania informacji, dostępnych informacji dotyczących edukacji oraz rankingów. Analizuje także dostępne badania międzynarodowe dotyczące tego, na ile osoby podejmujące decyzje edukacyjne są dobrze poinformowane. Ostatnia – najbardziej rozbudowana część rozdziału odnosi się do informacji jako narzędzia polityki edukacyjnej. Warto podkreślić, że autorka w swoich rozważaniach prezentuje zarówno perspektywę teoretyczną, jak i praktyczne aspekty dotyczące informacji w edukacji, opierając się o wyniki badań empirycznych opisywane w literaturze przedmiotu. Rozdział ten ilustruje bardzo szeroką znajomość literatury przedmiotu, zarówno teoretycznej, jak i empirycznej, który prezentuje doktorantka.

W rozdziale trzecim omówione jest wspieranie wyborów edukacyjnych w Polsce. Rozdział ten rozpoczyna się od analizy boomu edukacyjnego w Polsce, obserwowanego po okresie transformacji oraz zmian w zakresie udziału osób legitymujących się wyższym wykształceniem w populacji. W rozdziale tym zaprezentowany jest również przegląd wcześniejszych badań poświęconych wyborom edukacyjnym, w oparciu o dane m.in. pochodzące z badania aktywności ekonomicznej ludności, badań PISA, PIAAC, Eurostudent, badania *Uwarunkowania decyzji edukacyjnych osób w wieku 19-30 lat*, *Bilans Kapitału Ludzkiego* oraz badania GUS *Wybory ścieżki kształcenia a sytuacja zawodowa Polaków*. Omówione są również wnioski płynące z analiz danych zgromadzonych w ramach systemu monitorowania ekonomicznych losów absolwentów (ELA).

Zabrakło mi w tej części odwołania do badania *Uwarunkowania Decyzji Edukacyjnych (UDE)*, w ramach którego zaproponowana została klasyfikacja ścieżek edukacyjnych populacji, a także analizowana była satysfakcja dorosłych z dokonywanych wyborów edukacyjnych. Poza kwestiami omawianymi przez doktorantkę, warto również zwrócić uwagę na kilka kwestii mniej poruszonych w rozprawie. W szczególności, analizy danych w systemie ELA pokazują, że różnica płci dotyczy zarówno wyboru kierunku/obszaru studiów (co jest dyskutowane w przypadku STEM), jak i luki płci w wynagrodzeniach – ta ostatnia jest najwyższa właśnie w przypadku kierunków STEM, co pokazuje, że po ukończeniu studiów następuje kolejne różnicowanie na etapie wyboru ścieżek zawodowych ze względu na płeć. Drugą kwestią jest obserwowane w ostatnich latach odwrócenie trendu w wyborach edukacyjnych – wśród najmłodszych kohort Polaków podejmujących decyzję o kształceniu na poziomie wyższym (lub nie) widać wyraźny spadek odsetka osób decydujących się na studia (zarówno wśród kobiet, jak i wśród mężczyzn). Kolejnym tematem omawianym w rozprawie jest doradztwo edukacyjno-zawodowe, zarówno od strony przepisów prawnych obowiązujących w tym obszarze, jak i oceny funkcjonowania istniejących rozwiązań. W tym rozdziale zabrakło mi odniesienia do części jakościowej badania decyzji edukacyjno-zawodowych uczniów szkół gimnazjalnych prowadzonego w Instytucie Badań Edukacyjnych, komplementarnego do przeprowadzonego badania ilościowego (<https://www.ibe.edu.pl/pl/aktualnosci/518-gimnazjalista-na-rozdrozu>).

Rozdział trzeci prezentuje również tematykę dostępu do informacji, szczególnie dotyczących wyborów edukacji wyższej. Omawiane są w nim działania zmierzające do utworzenia ogólnopolskiego systemu monitorowania ekonomicznych losów absolwentów (ELA), a także portalu studia.gov.pl, a także innych inicjatyw. W przypadku oceny systemu ELA zabrakło mi informacji dotyczącej stopniowego rozwoju tego systemu. W pierwszych latach jego funkcjonowania zakres informacji w nim udostępnionych był ograniczony (zarówno jeżeli chodzi o długość okresu monitorowania, jak i liczbę roczników absolwentów). Z roku na rok system ten się rozwija – w obecnej (szóstej) edycji monitorowaniem objęte jest 6 roczników absolwentów, w przypadku dwóch roczników monitoring obejmuje już pełny, 5-cio letni cykl monitorowania. Ciekawa jest również kolejna część rozdziału, prezentująca analizę kierunków zamawianych z perspektywy podejmowanych wyborów edukacyjnych.

Rozdział trzeci stanowi bardzo dobre wprowadzenie do kolejnych dwóch rozdziałów, które mają empiryczny charakter. W rozdziale czwartym autorka omawia wyniki przeprowadzonych przez siebie badań jakościowych – wywiadów z uczniami ostatnich klas liceów ogólnokształcących i techników w Warszawie, a w rozdziale piątym – wyniki analiz ilościowych przeprowadzonych na zbiorze danych pozyskanych w *Badaniu uwarunkowań decyzji edukacyjnych osób w wieku 19-30 lat*.

Rozdział czwarty prezentuje bardzo ciekawe wyniki dotyczące sposobu podejmowania decyzji, w tym ich oceny źródeł informacji wspierających wybory edukacyjne. Autorka wskazuje tutaj na brak wiedzy maturzystów o systemie ELA – warto podkreślić, że pierwsza edycja systemu ELA była upowszechniona w 2016 r. (dotyczyła absolwentów z 2014 r. i ich losów zawodowych w ciągu 2015 r.), a więc tak naprawdę informacje te były dostępne dopiero na kilka miesięcy przed przeprowadzeniem badania i jak wspomniane było powyżej – obejmowało tylko jeden rok i jeden

rocznik absolwentów, a więc jego zawartość informacyjna była relatywnie niewielka, w porównaniu do informacji dostępnych obecnie. Autorka analizuje pozyskiwanie informacji z internetu, sieci społecznych, szkoły i dostępnych rankingów. Analizy te są wzbogacone cytataми z wywiadów, a także odniesione do wniosków płynących z literatury. W rozdziale omówione są również deficyty informacyjne. Ważną częścią nawiązującą do wcześniejszych rozważań dotyczących badań socjologicznych jest odniesienie do społecznych zróżnicowań podejmowania decyzji edukacyjnych, gdzie analizowane są podejmowane wybory z perspektywy planów, horyzontów decyzji, kierunku i uczelni, ale również wpływu otoczenia (w szczególności rodziców). Zrealizowane i zanalizowane badania jakościowe stanowią istotny wkład w poszerzenie wiedzy dotyczącej wyborów edukacyjnych. Pewnym ograniczeniem, na które zwraca uwagę Doktorantka jest fakt, że wywiady były przeprowadzone tylko w Warszawie. Uwzględnienie kontekstu innych (mniejszych) miejscowości, z pewnością przyczyniłoby się do pogłębienia wniosków w przypadkach, kiedy decyzje edukacyjne związane są np. z koniecznością migracji z miejsca zamieszkania.

Ostatni – piąty – rozdział przedstawia wyniki analiz ilościowych odnoszących się do wpływu posiadanych informacji na sukces edukacyjny (rozumiany jako uzyskanie wyższego wykształcenia). Na początku rozdziału doktorantka opisuje zjawisko odpadu i odsiewu w edukacji wyższej, opierając się głównie o literaturę zagraniczną. Wskazuje, że w Polsce nie są zbierane systemowe dane dotyczące studentów przerywających naukę. Nie jest to prawda. Dane takie są zbierane w systemie POL-on, jednak nie były do tej pory upowszechniane. Jednak, w ramach rozwoju systemu ELA od 2021 r. upowszechniane będą informacje dotyczących *dropoutu*, ale także modyfikacji ścieżki edukacyjnej. W kolejnych częściach rozdziału prezentowane są wyniki analiz danych z badania *Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania wyborów osób w wieku 19-30 lat dotyczących studiowania*. Opisane jest źródło danych, strategia badawcza, zaprezentowane są statystyki opisowe wykorzystywanych zmiennych, w tym typy źródeł informacji o edukacji wyższej, z których korzystali badani. Następnie zaprezentowane są wyniki regresji logistycznej dla opracowanych przez Doktorantkę modeli. Prezentacja wyników modeli z dodawaniem kolejnych zmiennych objaśniających pozwala na określenie wpływu poszczególnych zmiennych na jakość modelu oraz statystyczną istotność stosowanych zmiennych. Najważniejsze z punktu widzenia hipotez badawczych wyniki zaprezentowane są w drugiej grupie modeli, gdzie jako zmienne objaśniające przyjęto różne typy źródeł informacji o studiach, deklarowane przez respondentów.

Wnioski z tej części pracy potwierdzają istotną rolę dobrej jakości informacji (a także negatywną rolę niskiej jakości informacji) w osiągnięciu sukcesu na studiach, szczególnie w przypadku studentów, których rodzice (matka) nie mają wykształcenia wyższego.

Zakończenie podsumowuje rozumowanie przedstawione w rozprawie, odnosząc się do postawionych hipotez badawczych. Prezentuje ono nie tylko wkład doktorantki w dorobek nauki w dziedzinie, ale również zawiera szereg wniosków dla polityki publicznej, szczególnie odnoszącej się do udostępniania wysokiej jakości informacji wspierającej podejmowanie decyzji edukacyjnych. Chociaż niektóre z tych rekomendacji są obecnie trudne do realizacji (np. informacja o zgodności wykonywanej pracy z kierunkiem studiów, porównywalne dane o

zadowoleniu studentów i absolwentów z uczelni), rozprawa z pewnością stanowi istotny wkład w dyskurs dotyczący podejmowania decyzji edukacyjnych przez osoby młode.

VI) Uwagi formalne

Praca jest starannie zredagowana i napisana poprawnie. W pracy pojawiają się bardzo nieliczne błędy stylistyczne oraz literówki. Na przykład autorka używa terminu „uczelnia wyższa”, co jest niepoprawne, powinno być raczej „uczelnia” lub „szkoła wyższa”.

Mam również kilka uwag dotyczących cytowania literatury. W szczególności, raport podsumowujący wyniki badania PIAAC nie jest autorstwa jedyni Mai Rynko, ale szeregu autorów (Jan Burski, Marta Palczyńska, Piotr Śpiewanowski i Agnieszka Chłoń-Domińczak). Podobnie, badanie IBE *Diagnoza stanu doradztwa edukacyjno-zawodowego w gimnazjach* nie jest autorstwa Krzysztofa Podwójcica, ale Zespołu Edukacji i Rynku Pracy, który wspólnie pracował nad koncepcją badania, w badanie to była w szczególności zaangażowana Magdalena Kamieniecka – Krzysztof Podwójcic jest autorem publikacji z tego badania, podsumowującej wyniki badań ilościowych.

VII) Konkluzja

Całościowa analiza recenzowanej rozprawy doktorskiej mgr Anety Sobotki, wskazuje, że Autorka przedstawiła dojrzałe opracowanie naukowe, wykazując się zarówno wiedzą teoretyczną jak i kompetencjami w zakresie metod analitycznych pozwalających na przedstawienie oryginalnego rozwiązania istotnego problemu badawczego w dziedzinie nauk ekonomicznych, w dyscyplinie ekonomia i finanse. Przedstawione w recenzji zastrzeżenia nie mają fundamentalnego charakteru.

W związku z powyższym stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska spełnia wymogi określone w art. 187 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, w której sformułowano wymóg, iż "rozprawa doktorska powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego (...) oraz wykazywać (...) umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej (...)".

Wnoszę zatem do Rady Naukowej Dyscypliny Ekonomia i Finanse Uniwersytetu Warszawskiego z siedzibą w Warszawie o jej dopuszczenie do publicznej obrony. Jednocześnie składam wniosek o wyróżnienie doktoratu.

A. Cełosi - Domińczak